

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA SITA

121/1

KISWAHILI 1

(Kwa watahiniwa walioko na wasiokuwepo Shuleni)

Muda: Saa 3

ANSWERS

Mwaka: 2016.

Maelekezo

1. Karatasi hii inasehemu A na B zenye jumla ya maswali **nane (8)**
2. Jibu maswali yote katika sehemu A na maswali matatu kutoka sehemu B. Swali la tano ni la Lazima
3. Sehemu A ina alama 40 na sehemu Bina alama 60
4. Zingatia maelekezo ya kila swali.

maktaba.tetea.org

1. Soma kwa makini kifungu cha habari kifuatacho kisha jibu maswali yanayofuata.

Ustaarabu ni jambo jema ambalo hupewa na kila mtu mwenye utashi mwema. Kila jamii yenye ustaarabu, mambo yake huendeshwa kwa kuzingatia kanuni na taratibu zinazotolewa. Maamuzi na maafikiano mbalimbali miongoni mwa wanajamii hutolewa bila mankwi wala uzandiki. Kanuni na taratibu hizo huongoza jamii kufikia upeo wake ki maendeleo kuanzia ngazi ya chini kabisa ambayo ni familia mpaka ngazi ya juu kabisa ambayo ni Taifa. Kanuni na taratibu hizo huwekwa katika chombo maalum kiitwacho katiba. Taifa bila katiba ni sawa na behewa la gari moshi bila injini.

Katika nchi zenye utamaduni wa kidemokrasia, katiba huundwa kutokana na maoni ya wananchi wake kwa utaratibu maalum uliowekwa na serikali ya nchi husika. Aghalabu, maoni na mawazo yaliyotolewa na wananchi huwa chimbuko la katiba ya nchi hiyo na huwa sehemu ya utawala. Kinyume na hilo, nchi zenye utaratibu wa kiimla, katiba hutayarishwa na watawala kwa maslahi yao wenyewe. Katiba hutumiwa kama buruji la maslahi ya watawala. Maoni na fikra za wananchi si mengi kwa katiba. Watawala katika jamii hii huonekana ni miungu itegemewayo sana katika ulimwengu. Wananchi huwa watwana katika nchi yao wenyewe.

Umuhimu wa katiba huonekana na hujidhihirisha waziwazi katika maisha ya kila siku ya nchi yoyote ile. Katiba huelekeza wajibu wa kila mwanajamii kwa taifa lake na wajibu wa viongozi kwa raia wake. Haki anazostahili raia na taratibu mbalimbali anazotakiwa kufuata ni msingi wa katiba. Licha ya kutoa utaratibu wa mchakato wa uongozi wa kisiasa na kijamii, uhuru wa mtu binafsi huhifadhiwa na katiba ya nchi. Hata hivyo, nchi yenye katiba isiyokidhi matarajio ya wananchi wake ni sawa na debe tupu.

Wananchi hawana budi kuelewa maana ya katiba ili waweze kutoa maoni na mapendekezo ya kuunda katiba mpya au kuimarisha katiba iliyopo. Ni muhali kwa mtu asiyelewa maana ya katiba kutoa maoni kuhusu katiba. Wananchi waelimishwe kupitia semina, warsha na makongamano ili kuboresha au kuunda katiba mpya. Hivyo, ni vema kwa wananchi kutambua, kuheshimu na kuthamini uwepo wa katiba kama njia muafaka ya kujiletea maendeleo kisiasa, kijamii, kiuchumi na kiutamaduni. Pia watawala wasiwe kama wateule wa Maulana bali waiheshimu katiba.

(a) Andika kichwa cha habari uliyosoma kisichozidi maneno matano.

Jibu: Umuhimu wa Katiba

(b) Toa maana za maneno yafuatayo kama yalivyotumika katika habari uliyosoma:

(i) Uzandiki

Jibu: Tabia ya unafiki au kutokufuata ukweli.

(ii) Katiba

Jibu: Mkusanyiko wa kanuni na sheria zinazotawala nchi au jamii.

(iii) Kiimla

Jibu: Mfumo wa utawala unaotegemea nguvu za mtu mmoja au kikundi kwa faida yao binafsi.

(iv) Buruji

Jibu: Kinga au ngome inayotumika kwa maslahi fulani.

(v) Watwana

Jibu: Watu waliokosa haki na uhuru katika jamii yao, wanaotawaliwa kama watumishi.

(vi) Muhali

Jibu: Hali ya kushindwa au kutoweza kufanya jambo fulani.

(c) Kwa kuzingatia habari uliyosoma, taja faida nne zinazotokana na kuwepo kwa katiba katika taifa lolote.
Jibu:

(i) Hutoa mwongozo wa uongozi wa kisiasa na kijamii.

(ii) Hifadhi ya uhuru wa mtu binafsi.

(iii) Huelekeza wajibu wa raia na viongozi wa taifa.

(iv) Hutoa taratibu za kusimamia haki na sheria za nchi.

(d) Mwandishi anamaanisha nini anaposema, “Taifa bila katiba ni sawa na behewa la gari moshi bila injini”?

Jibu: Mwandishi anamaanisha kuwa taifa lisilo na katiba haliwezi kuendelea au kusonga mbele kwa kuwa katiba ndiyo msingi wa uongozi na maendeleo.

(e) Kwa kutumia sentensi mbili eleza mtazamo wa mwandishi kuhusu jamii iliyostaarabika.

Jibu: Mwandishi anaamini kuwa jamii iliyostaarabika inaendeshwa kwa kanuni na taratibu zinazoheshimiwa na wanajamii. Pia, jamii hiyo hutumia katiba kama chombo cha kusimamia haki na maendeleo.

(f) Wazo kuu la mwandishi katika aya ya mwisho ni lipi.

Jibu: Wananchi wanapaswa kuelewa na kuthamini katiba ili waweze kushiriki katika kuimarisha au kuunda katiba mpya kwa maendeleo yao.

2. Fupisha habari uliyosoma kwa maneno mia moja na ishirini.

Jibu: Ustaarabu wa jamii unategemea katiba ambayo huweka kanuni na taratibu za maendeleo ya kijamii na kisiasa. Katika nchi zenye demokrasia, katiba huundwa kwa maoni ya wananchi, ilhali katika nchi za kiimla huandaliwa kwa maslahi ya watawala. Katiba huongoza wajibu wa raia na viongozi, hifadhi uhuru wa mtu binafsi na kutoa taratibu za haki. Wananchi wanapaswa kuelimishwa kuhusu katiba ili washiriki kuimarisha katiba mpya kwa maendeleo ya kisiasa, kijamii na kiuchumi. Hata hivyo, nchi yenye katiba isiyokidhi matarajio ni sawa na debe tupu. Katiba ni chombo muhimu cha ustaarabu na njia ya kuleta maendeleo ya taifa kwa ujumla.

3. Fafanua kuhusu dhana ya uainishaji wa ngeli za nomino kwa kigezo cha kisintaksia, kisha tumia mifano kutoa hoja nne zinazoonyesha umuhimu wake katika lugha ya Kiswahili.

Dhana ya uainishaji wa ngeli za nomino kwa kigezo cha kisintaksia

Ngeli za nomino kwa kigezo cha kisintaksia ni makundi ya nomino yanayopangwa kulingana na mahusiano ya kisarufi yanayoonyeshwa na viambishi vya nomino katika sentensi. Uainishaji huu hutegemea uhusiano wa nomino na maneno mengine kama vitenzi, vivumishi, na viwakilishi katika sentensi.

Umuhimu wa uainishaji wa ngeli za nomino:

(i) Kuonyesha uhusiano wa maneno katika sentensi: Uainishaji wa ngeli husaidia kuelewa jinsi nomino zinavyohusiana na maneno mengine, kama vile vitenzi na viwakilishi. Mfano: "Mwanafunzi amelala" (kiambishi "a-" kinaonyesha uhusiano wa nomino na kitenzi).

(ii) Kuwezesha matumizi sahihi ya viambishi: Ngeli za nomino hutoa mwongozo wa kutumia viambishi vya vitenzi na vivumishi vinavyolingana. Mfano: "Miti mirefu" (kiambishi cha ngeli ya miti ni "mi-").

(iii) Kurahisisha ufundishaji wa lugha: Uainishaji wa ngeli hufanya sarufi ya Kiswahili iwe rahisi kufundisha na kujifunza, hasa kwa wanafunzi wapya wa lugha.

(iv) Kuimarisha mawasiliano: Uainishaji husaidia kuepuka mkanganyiko wa maana kwa kuweka viambishi sahihi katika sentensi. Mfano: "Vitabu vimepangwa mezani" inakuwa wazi kwa sababu ya viambishi sahihi vya ngeli ya "vi-."

4. Nini maana ya vivumishi na viwakilishi. Tumia hoja nne kuonyesha kufanana na hoja nne kuonyesha tofauti baina ya vivumishi na viwakilishi.

Maana ya vivumishi: Vivumishi ni maneno yanayoelezea sifa, hali, au tabia za nomino. Mfano: "kitabu kizuri."

Maana ya viwakilishi: Viwakilishi ni maneno yanayochukua nafasi ya nomino katika sentensi. Mfano: "Hiki ni changu."

Kufanana:

(i) Vyote vinaweza kuelezea nomino. Mfano: "Kiti cheupe" (kivumishi) na "Hiki hapa" (kiwakilishi).

(ii) Vyote vina uhusiano wa moja kwa moja na nomino.

(iii) Vyote hutumia viambishi vinavyolingana na nomino inayohusika.

(iv) Vyote vinasaidia kuepuka kurudia nomino mara kwa mara katika mazungumzo.

Tofauti:

(i) Vivumishi vinaonyesha sifa za nomino, wakati viwakilishi vinachukua nafasi ya nomino.

(ii) Vivumishi vinatumika pamoja na nomino, wakati viwakilishi vinaweza kusimama pekee. Mfano: "Hiki ni changu."

(iii) Vivumishi vinahusisha maelezo zaidi, wakati viwakilishi ni vifupi na vinaeleza moja kwa moja.

(iv) Vivumishi vinaweza kuwa maalum kwa ngeli fulani, wakati viwakilishi vinaweza kutumika kwa nomino tofauti.

5. Taja na fafania kwa mifano vipashio vitano vya kiarifu katika tungo za Kiswahili.

(i) Nomino: Hupatikana kama kipashio cha msingi kinachotajwa au kuzungumziwa. Mfano: "Mwalimu anafundisha."

(ii) Kitenzi: Huelezea kitendo au hali. Mfano: "Watoto wanacheza uwanjani."

(iii) Vivumishi: Huelezea sifa za nomino. Mfano: "Kitabu kizuri kimepotea."

(iv) Viwakilishi: Huchukua nafasi ya nomino. Mfano: "Hiki ni changu."

(v) Kiunganishi: Hunganisha maneno au sentensi. Mfano: "Alienda sokoni na akununua mboga."

6. Eleza faida tano na hasara tano za kutumia misimu katika Kiswahili.

Faida:

- (i) Kuimarisha mawasiliano ya vijana: Misimu huifanya lugha kuwa ya kuvutia kwa vijana.
- (ii) Uundaji wa maneno mapya: Inachangia ukuaji wa msamiati wa Kiswahili.
- (iii) Kutambulisha utambulisho wa kijamii: Makundi hutumia misimu kuonyesha utambulisho wao.
- (iv) Kurahisisha mawasiliano ya kikundi: Misimu husaidia mawasiliano ya haraka miongoni mwa wanakikundi.
- (v) Kuficha maana: Misimu hutumika kuficha maana kutoka kwa watu wasio wa kundi.

Hasara:

- (i) Kupoteza uhalisia wa lugha: Misimu huweza kusababisha Kiswahili fasaha kusahaulika.
- (ii) Kukosa kueleweka kwa wote: Misimu si rahisi kueleweka kwa watu wa rika au maeneo tofauti.
- (iii) Kupunguza hadhi ya Kiswahili: Misimu mingine huchukuliwa kama lugha duni.
- (iv) Kuleta mkanganyiko wa maana: Maneno ya misimu yanaweza kuwa na maana nyingi tofauti.
- (v) Kuzuia uboreshaji wa fasihi rasmi: Misimu haitumiki katika maandishi rasmi kama vitabu vya shule.

7. Andika insha ya maneno yasiyopungua 350 na yasiyozidi 400 kuhusu mchango wa vijana katika maendeleo ya taifa.

Vijana ni nguzo muhimu katika maendeleo ya taifa lolote. Nchini Tanzania, vijana wanawakilisha sehemu kubwa ya idadi ya watu, na hivyo wanabeba jukumu kubwa katika kuleta mabadiliko chanya ya kijamii, kiuchumi, na kisiasa. Kwa mujibu wa Utafiti wa Nguvu Kazi wa mwaka 2021, Tanzania ina nguvu kazi ya watu 25,861,023 ambapo vijana ni 14,219,191 sawa na asilimia 55.6.

Mchango wa Vijana katika Maendeleo ya Taifa

Kwanza, vijana ni nguvu kazi ya taifa. Ushiriki wao katika sekta mbalimbali kama kilimo, viwanda, na huduma unachangia kwa kiasi kikubwa katika ukuaji wa uchumi. Kwa mfano, kupitia programu za mafunzo ya ujuzi na ufundi stadi, vijana wamewezeshwa kushiriki kikamilifu katika uzalishaji mali na kujiajiri, hivyo kupunguza tatizo la ajira na kuongeza pato la taifa.

Pili, vijana ni wabunifu na wenye uwezo wa kuleta mawazo mapya. Katika dunia ya sasa ya teknolojia, vijana wanachangia katika maendeleo ya sayansi na teknolojia, na hivyo kusaidia kuboresha huduma na bidhaa zinazotolewa nchini. Uwekezaji katika elimu na mafunzo ya teknolojia kwa vijana umeongeza tija na ushindani wa bidhaa za Tanzania katika masoko ya kimataifa.

Tatu, vijana wanashiriki kikamilifu katika uongozi na siasa za nchi. Ushiriki wao katika vyama vya siasa na asasi za kiraia unasaidia kuleta mabadiliko ya kisera yanayolenga kuboresha maisha ya wananchi. Kwa kuwa na mwamko wa kisiasa, vijana wanahakikisha uwajibikaji na utawala bora, hivyo kuchangia katika maendeleo endelevu ya taifa.

Nne, vijana wanahusika katika kulinda na kuhifadhi utamaduni wa taifa. Kupitia sanaa, muziki, na michezo, vijana wanatangaza utamaduni wa Tanzania ndani na nje ya nchi, hivyo kuchangia katika utalii na kuongeza mapato ya taifa.

Changamoto Zinazowakabili Vijana

Licha ya mchango mkubwa wa vijana katika maendeleo ya taifa, wanakabiliwa na changamoto kadhaa. Mojawapo ni ukosefu wa ajira, ambapo asilimia 11.4 ya vijana duniani wenye uwezo wa kufanya kazi hawana ajira. Pia, upatikanaji mdogo wa mikopo na mitaji unawazuia vijana wengi kuanzisha biashara na miradi ya kiuchumi.

Aidha, ukosefu wa elimu bora na mafunzo ya ujuzi unawafanya vijana wengi kushindwa kushindana katika soko la ajira. Pia, changamoto za kiafya kama vile maambukizi ya magonjwa na matumizi ya dawa za kulevya zinaathiri uwezo wa vijana kuchangia kikamilifu katika maendeleo ya taifa.

Hitimisho

Ili kuhakikisha vijana wanachangia ipasavyo katika maendeleo ya taifa, ni muhimu serikali na wadau wengine kuweka mikakati ya kuwawezesha vijana. Hii ni pamoja na kuboresha elimu, kutoa fursa za mikopo na mitaji, na kuanzisha programu za kuwajengea uwezo. Kwa kufanya hivyo, Tanzania itaweza kufikia malengo yake ya maendeleo endelevu kwa kutegemea nguvu kazi ya vijana wake.

8. Elezea matukio saba muhimu yaliyofanywa na serikali za Tanganyika na Zanzibar katika harakati za kusanifisha lugha ya Kiswahili kabla ya miaka ya 1960.

Kabla ya miaka ya 1960, serikali za Tanganyika na Zanzibar zilifanya juhudi mbalimbali za kusanifisha lugha ya Kiswahili ili kuhakikisha inatumika kwa ufanisi katika nyanja zote za maisha. Matukio saba muhimu ni kama ifuatavyo:

(i) Mwaka 1925, Gavana wa Tanganyika aliitisha mkutano wa kwanza jijini Dar es Salaam kwa lengo la kuchagua lugha moja itakayotumika katika nchi nne za Afrika Mashariki.

(ii) Mwaka 1928, katika mkutano uliofanyika Mombasa, lahaja ya Kiunguja iliteuliwa kuwa lahaja sanifu ya Kiswahili kwa ajili ya Afrika Mashariki.

(iii) Mwaka 1930, Kamati ya Usanifishaji wa Kiswahili (Swahili Committee) iliundwa kwa ajili ya kusimamia na kuratibu mchakato wa usanifishaji wa lugha ya Kiswahili.

(iv) Mwaka 1931, kamati hiyo ilianza kazi rasmi ya kukusanya na kuchapisha istilahi za Kiswahili kwa ajili ya matumizi katika sekta mbalimbali kama elimu na utawala.

(v) Mwaka 1935, kamati ilianza kuchapisha kamusi na vitabu vya sarufi ili kusaidia katika ufundishaji na matumizi sahihi ya Kiswahili sanifu.

(vi) Mwaka 1954, Baraza la Kiswahili la Afrika Mashariki (East African Swahili Council) liliundwa ili kuendeleza na kuratibu matumizi ya Kiswahili katika kanda hiyo.

(vii) Mwaka 1958, mkutano wa wataalamu wa Kiswahili ulifanyika Zanzibar kwa lengo la kujadili na kuboresha mchakato wa usanifishaji wa lugha hiyo.

9. Kwa kutumia mifano, elezea hoja tano ukionyesha jinsi serikali ya Tanzania inavyojizatiti kuinusuru Kiswahili dhidi ya kasumba zinazokabili katika ukuaji wake.

Serikali ya Tanzania imechukua hatua mbalimbali kuinusuru na kukuza lugha ya Kiswahili dhidi ya changamoto na kasumba zinazoweza kuathiri ukuaji wake. Hoja tano zinazoonyesha jitihada hizi ni kama ifuatavyo:

(i) Kuanzisha na kuimarisha taasisi za kukuza Kiswahili

Serikali imeanzisha taasisi kama Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA) ambalo lina jukumu la kuratibu na kuendeleza matumizi ya Kiswahili nchini na kimataifa. Kupitia BAKITA, serikali inahakikisha Kiswahili kinatumika ipasavyo katika nyanja zote za maisha.

(ii) Kukuza Kiswahili katika medani za kimataifa

Serikali imekuwa ikihamasisha matumizi ya Kiswahili katika jumuiya za kikanda na kimataifa. Kwa mfano, Kiswahili kimekubalika kuwa moja ya lugha rasmi katika Jumuiya ya Maendeleo ya Kusini mwa Afrika (SADC) na Umoja wa Afrika (AU). Hatua hii inasaidia kuondoa kasumba ya kudhani kuwa Kiswahili hakina nafasi katika medani za kimataifa.

(iii) Kukuza uandishi na fasihi ya Kiswahili

Serikali imeanzisha Tuzo ya Taifa ya Mwalimu Nyerere ya Uandishi Bunifu ili kuhamasisha waandishi kuandika kazi za fasihi kwa lugha ya Kiswahili. Hii inasaidia kuongeza hazina ya vitabu na maandiko katika Kiswahili, hivyo kuondoa dhana potofu kwamba lugha hii haina uwezo wa kubeba dhana nzito za kitaaluma.

(iv) Kuwezesha matumizi ya Kiswahili katika elimu

Serikali imekuwa ikifanya juhudi za kuhakikisha Kiswahili kinatumika kama lugha ya kufundishia katika ngazi mbalimbali za elimu. Hii ni pamoja na kuandaa mitaala na vitabu vya kiada na ziada katika lugha ya Kiswahili, hatua inayosaidia kuondoa kasumba ya kuamini kuwa lugha za kigeni pekee ndizo zinafaa katika elimu.

(v) Kutoa mafunzo ya ukalimani na tafsiri

Serikali kupitia BAKITA imeanzisha programu za mafunzo ya ukalimani na tafsiri ili kuhakikisha kuna wataalamu wa kutosha wa Kiswahili watakaoweza kutoa huduma hizi ndani na nje ya nchi. Hii inasaidia kuondoa kasumba kwamba Kiswahili hakiwezi kutumika katika nyanja za kitaalamu na kibiashara.

Kupitia hatua hizi, serikali ya Tanzania inaendelea kuhakikisha kwamba lugha ya Kiswahili inakua na kuimarika, ikikabiliana na changamoto na kasumba zinazoweza kuathiri ukuaji wake.

10. "Utosehelevu wa tafsiri hutokana na mfasiri mwenyewe." Thibitisha kauli hii kwa kutoa sababu nne zinazoonyesha mfasiri kupata tafsiri toshelevu.

Kauli kwamba "utosehelevu wa tafsiri hutokana na mfasiri mwenyewe" inasisitiza jukumu kubwa la mfasiri katika kuhakikisha tafsiri inakuwa sahihi na yenye kueleweka. Sababu nne zinazoonyesha jinsi mfasiri anavyoweza kupata tafsiri toshelevu ni kama ifuatavyo:

(i) Uelewa wa kina wa lugha chanzi na lugha lengwa

Mfasiri anapaswa kuwa na ujuzi mzuri wa lugha zote mbili ili kuweza kuelewa maana halisi ya matini chanzi na kuibua tafsiri sahihi katika lugha lengwa. Uelewa huu unajumuisha sarufi, msamiati, na mitindo ya lugha zote mbili.

(ii) Uelewa wa muktadha wa matini

Mfasiri lazima aelewe muktadha wa matini chanzi, ikiwa ni pamoja na utamaduni, historia, na mazingira ya jamii inayotumia lugha hiyo. Hii inamsaidia kuepuka tafsiri zisizo sahihi zinazoweza kutokana na kutofautiana kwa tamaduni na matumizi ya lugha.

(iii) Utafiti na maandalizi ya kutosha

Kabla ya kuanza kazi ya kutafsiri, mfasiri anapaswa kufanya utafiti wa kina kuhusu mada husika ili kuhakikisha anaelewa vizuri dhana na istilahi zinazotumika. Hii inajumuisha kusoma na kuelewa nyaraka zinazohusiana na mada hiyo.

(iv) Uhakiki na uboreshaji wa tafsiri

Baada ya kukamilisha rasimu ya kwanza ya tafsiri, mfasiri anapaswa kuipitia tena kwa umakini ili kubaini na kurekebisha makosa yoyote. Inashauriwa kuacha rasimu kwa muda wa wiki moja kabla ya kuipitia tena ili kupata mtazamo mpya na kuboresha ubora wa tafsiri.

Kwa kuzingatia mambo haya, mfasiri anaweza kuhakikisha tafsiri yake inakuwa toshelevu na inawasilisha ujumbe wa matini chanzi kwa usahihi na uwazi katika lugha lengwa.